

Det Radikale Venstre og Sønderjylland indtil Genforeningen i 1920

– *nogle strejflys af Adam Wagner*

Under afslutningsdebatten i folketinget den 15. juni 2005 beredte Marianne Jelved, formand for Det Radikale Venstres folketingsgruppe, hvorledes de radikale angiveligt bliver gjort til syndebukke for snart sagt hvad som helst. Bl.a. kunne hun berette, hvorledes en befalingsmand på Kronborg i gamle dage nærmest tvang de menige til at give de radikale skylden, når det styrtregnede; eller hvorledes hun i mange e-breve fra vrede borgere skulle høre for, at Det Radikale Venstre var skyld i, »at Flensborg ikke er en del af Danmark i dag«. ¹ Her studser en og anden måske, for er dette blot at gøre »De Radikale« til syndebukke på linie med at give dem skylden for dårligt vejr? Vel ikke ganske, al den stund Det Radikale Venstre både efter Første og Anden Verdenskrig modarbejdede, at grænsen flyttedes syd om Flensborg. Dog kan man naturligvis ikke sige, at det blot er de radikales skyld; mange ting spillede ind, og også andre partiers ledende politikere modarbejdede en sådan grænsedragning.

Ikke desto mindre kalder spørgsmålet på interesse: Det harmer stadig så mange danske, at Flensborg angiveligt pga. Det Radikale Venstre ikke atter blev dansk, at Jelved får en del e-breve herom; og det ligger åbenbart de radikales gruppeformand på sinde at skyde skylden herfor fra sit parti i en grad, så hun latterliggør synspunktet ved at sammenligne det med så urimelige beskyldninger, som at de radikale skulle bære skylden for regnvejret i Danmark. Målet med denne artikel ² er således at belyse Det Radikale Venstres syn

Adam Wagner

på Sønderjylland (og altså ikke blot Flensborg) og især dets syn på mulighederne for Sønderjyllands genforening med Danmark efter Første Verdenskrig.

Vi vil se, at Det Radikale Venstre var overvejende uinteresseret i Sønderjyllands skæbne og under alle omstændigheder lod andre spørgsmål – især ønsket om et godt forhold til Tyskland – veje tungere. Når begivenhederne – nemlig det tyske nederlag i Første Verdenskrig – tvang partiet til at tage stilling til fordel for Sønderjyllands danskhed, vejede forholdet til Tyskland stadig væsentligt tungere end selve ønsket om at genvinde dansk land. I det store og hele ønskedes sagen ikke »løst« af hensyn til den sønderjyske befolknings egne ønsker, ej heller af hensyn til det danske folks ønsker, ligesom det at genvinde tabt land eller en tabt dansk folkedel heller ikke ansås for at have en værdi i sig selv. Derfor så Det Radikale Venstre med stor mistro på de sønderjyder, der efter at have været tysksindede (eller blot folkeligt vægelsindede) lod sig genvinde for danskheden.

Med Sønderjylland forstås i øvrigt her hele Sønderjylland – nemlig den del af Jylland, der ligger mellem Kongeå og Ejder – og ikke blot de sønderjyske landsdele, der blev genforenet med Danmark i 1920.

SØNDERJYLLAND RADIKALT SET

Den almindelige stemning i Danmark i tiden mellem Det Radikale Venstres dannelse i 1905 og De Sønderjyske Landsdeles genforening med Danmark i 1920 var stærkt for de danske sønderjyder og tilsvarende tysk fjendtlig især pga. den tyske fremfærd i Sønderjylland. Den nationale del af pressen tog selvsagt ofte fat på den sønderjyske sag, hvilket altså kunne vinde genklang i brede dele af folket. Også blandt almindelige radikale var man optaget af det sønderjyske, og selv den

Det Radikale Venstre og Sønderjylland indtil Genforeningen i 1920

kulturradikale bevægelses mærkesmand, Georg Brandes, havde ofte taget stærkt til orde for sønderjydernes sag. Desuden var den radikale bevægelses »chefideolog«, historikeren Peter Munch, der var indenrigsminister i Carl Theodor Zahles første (1909-1910) og forsvarsminister i det andet radikale ministerium (1913-1920),³ levende optaget af de danske sønderjydernes nationalitetskamp, ja, i sine unge dage – før han blev antimilitarist – havde han ligefrem indtaget det standpunkt, at Danmark burde søge kontakt med Tysklands fjender og indgå i en alliance med dem for at få Sønderjylland igen. Den af de kendte radikale, der brændte mest for de danske sønderjydernes sag, var dog nok historikeren Aage Friis, der imidlertid ikke var folketingspolitiker, men alligevel især på grund af sine klummer i *Politiken* kunne præge den radikale meningsdannelse. Friis havde kontakt med de danske sønderjydernes mand valgt til rigsdagen i Berlin, H. P. Hanssen, og var således velunderrettet om øjeblikkets forhold.

Disse radikale sympatier for Sønderjylland var dog undtagelser. Hvad Friis' skrivelser i *Politiken* angår, vakte de irritation i ledende radikale kredse. Edvard Brandes, der både var finansminister i Zahles første og andet ministerium, havde sammen med Viggo Hørup stiftet *Politiken* i 1884, og han delte ikke sin broder Georgs følelser for sønderjyderne. I private breve udtalte han i 1911 sin irritation over, at H. P. Hanssen via Friis fik indflydelse på bladets nordslesvigske artikler. Han længtes tilbage til Hørups dage, hvor der var klare linier, og hvor de radikale var »fri for sønderjyderi«. Endvidere mente Brandes, at Danmark på dum vis i forholdet til Tyskland lod sig lede af »nordslesvigske agitatorer« og støttede de nordslesvigske foreningers »lyssky foretagender«. Brandes kunne derfor meget vel forstå, at de tyske myndigheder ikke ville tåle danske handelsrejsende i Sønderjylland, fordi sådanne naturligvis ville hjælpe de derboende danske.⁴

Også Zahle var irriteret over H. P. Hanssens indflydelse på danske

Adam Wagner

politikere og anså det således for »højest uheldigt, at dansk politik skal dirigeres fra Slesvig.«⁵

Grunden til en sådan indstilling var naturligvis dels, at den sønderjyske sag ikke opfattedes som et vigtigt spørgsmål i sig selv og dels, at denne sag fik betydning for Danmarks forhold til Tyskland. Jo mere Danmark moralsk eller måske ligefrem økonomisk og på anden praktisk vis støttede de danske sønderjyder, des mere ville det dansk-tyske forhold forværres. Især hvis Danmark mere eller mindre officielt støttede de danske sønderjyders ønske om en fremtidig genforening med Danmark. Derfor skrev Erik Scavenius, der var udenrigsminister i begge ministerierne Zahle, til en anden radikal politiker i 1914 følgende: »Jeg har altid betragtet den såkaldte »sønderjyske sag« som vor største, ja måske eneste udenrigspolitiske fare. (...) thi af denne sag og den danske almenheds behandling af samme kunne vi til enhver tid vente et tryk sydfra.«⁶

PRAGMATIK

Typisk for en radikal tankegang var ønsket om at agere fornuftigt, pragmatisk og realistisk. Det ville for Danmarks stilling netop betyde ikke at provokere Tyskland. Det magtpolitiske forhold til Tyskland var den akse, hvorom den radikale politik drejede sig; derfor blev det sønderjyske spørgsmål selv for de radikale, der bekymrede sig om deres landsmænds nationale overlevelse, en sten i skoen. Den radikale doktrin om, at Danmarks overlevelse bestod i dels afvæbning og dels streng neutralitet,⁷ skyldtes i høj grad P. Munch, der havde udviklet tanken i sit eget tidsskrift *Det ny Aarhundrede*.⁸ Måske denne tankegang også var grunden til, at Ove Rodes⁹ forslag om i Det Radikale Venstres program at nævne støtte til sønderjyderne ikke førte til noget. I hvert fald var det eneste, der kom med i det endelige program,

Det Radikale Venstre og Sønderjylland indtil Genforeningen i 1920

dette: »Det tilstræbes at bevare og udvikle den nationale Samfølelse med vore Landsmænd uden for Danmark«. ¹⁰ Sønderjyderne blev under alle omstændigheder ikke nævnt direkte; der kunne i princippet lige så godt være tale om dansk-amerikanere.

RADIKALE GENFORENINGSTANKER

Hvorfor gik den radikale regering Zahle overhovedet ind på genforeningstankerne efter Første Verdenskrig, kunne man jo spørge, når der nu ikke var synderlig interesse for de danske dernede, ja, nærmest irritation over dem, og når selv de radikale, der interesserede sig for sagen, alligevel fandt andre, mere taktiske overvejelser vigtigere? Svaret er kort sagt, at det ville være politisk selvmord ikke at tage imod den danske del af Sønderjylland, hvis der skulle vise sig mulighed for en genforening. Omvendt ville det være en stor politisk gevinst for den radikale regering, hvis en sådan genforening kunne lade sig gøre. Zahle var udmærket klar over dette og skrev i marts 1915 følgende i sin dagbog efter en opremsning af hans regerings fortjenester: »at skaffe den helt danske del af Nordslesvig tilbage ligger endda ikke udenfor mulighedernes grænser. Ret meget større ting kan ikke udrettes i Danmark.«¹¹ Det afgørende for en sådan radikal sikring af genforeningen ligger dog i ordene »den helt danske del af Nordslesvig«. Hvad der lå udover dette, ønskede man ikke, da man dels ville stå med en tysk-sindet befolkning, der kunne rejse tyske grænserevisionskrav, og dels ville træde Tyskland over tærne.

Desuden havde en gennemførelse af en genforening med det danske Sønderjylland den for de radikale vigtige gevinst, at det ville tage luften ud af sejlene for dem, de radikale ofte omtalte som »chauvinisterne« – altså de nationale politikere og bevægelser. Sådanne motiver var for de radikale tilsyneladende vigtigere end hensynet til selve

Adam Wagner

sagen: De danske sønderjyders ønske om en genforening. Et meget sigende eksempel fra Munchs optegnelser viser dette. Her fremgår det, at han og Scavenius ved en lejlighed under krigen, den 13. oktober 1916, talte sammen i anledning af, at det så ud til, at der fra tysk side var villighed til at få løst det sønderjyske spørgsmål, hvorfor H. P. Hanssen gennem Friis havde fremsat det ønske, at Danmark burde udvise »positiv Interesse for af Tyskland at faa Nordslesvig tilbage«. ¹² Dette mente Munch og Scavenius ikke, man kunne af hensyn til den danske neutralitet, fordi man så kunne blive opfattet som Tysklands allierede. Dog mente de godt, at spørgsmålet kunne løses efter krigen; en løsning af spørgsmålet havde dog ifølge de to den kedelige effekt, at danskernes modstandskraft mod tysk påvirkning ville svækkes; vel fordi Danmark så ikke længere stod i et modsætningsforhold til Tyskland. Kulturelt set var dette i en radikal og især munchsk optik naturligvis beklageligt, al den stund Tyskland for ham at se var et af de kulturelt set mest ubehagelige lande, militaristisk og magtbrotvende som det var. Dog enedes Scavenius og Munch om, at en genforening alligevel var ønskelig, fordi det kunne fjerne »Baggrunden for den overspændte Art af Nationalfølelse«, der »saa ofte traadte frem herhjemme«. Sønderjylland burde altså vende hjem, for at komme den hjemlige nationale bevægelse til livs!

En fordel og en ulempe ved en evt. genforening sættes altså op over for hinanden; begge typisk radikale overvejelser, og ingen af dem indeholder et hensyn til Sønderjylland selv.

SØNDERJYLLAND

Af forskellige mere eller mindre tungtvejende politiske grunde var man altså fra radikal side interesseret i en genforening med det »helt

Det Radikale Venstre og Sønderjylland indtil Genforeningen i 1920

danske Nordslesvig«. Men hvad mentes der dermed? Lad os et øjeblik se på Sønderjylland selv.

Ofte taltes der blot – i alle kredse, ikke blot de radikale – om en genforening med Nordslesvig; betydningen var den samme, som når der taltes om de danske sønderjyder eller den danske del af Sønderjylland.

Ironisk nok havde Prag-freden fra 1866 mellem Østrig og Prøjsen været medvirkende til at få de danske sønderjyder til at samle kræfterne om den nordlige del, idet sønderjyderne i denne freds §5 lovedes en folkeafstemning om det statslige tilhørsforhold i »de nordlige distrikter« af landsdelen. Et løfte som ikke blev indfriet og i øvrigt fjernedes efter overenskomst mellem Østrig og Prøjsen i 1878. Desuden havde Otto von Bismarck allerede i 1867 slået fast, at der med »de nordlige distrikter« ikke mentes de militære stillinger på Als og ved Dybbøl, hvorved en grænse ville komme til at ligge betydeligt nordligere end både sindelags- og sproggrænsen. Men efter 1866 samledes kræfterne altså om »de nordlige distrikter«, ligesom den manglende organisering af danskheden i de sydlige dele af Sønderjylland heller ikke opmuntrede til en tro på en dansk fremtid i disse områder. Tysksindetheden syntes massiv i landsdelens sydlige områder, og ingen danske nærede tilsyneladende ønske om at indlemme tysksindede dele af Sønderjylland i Danmark, hvilket i øvrigt også ville være noget virkelighedsfjernt i en tid, hvor man kulturelt og sprogligt set kæmpede for blot at holde skansen. Alt dette gjorde, at »de danske dele af Sønderjylland« på forhånd blev identificeret med »Nordslesvig«, hvorefter det lå i kortene, at det var denne del – og denne del alene – af Sønderjylland, at kampen stod om.

Det bør her nævnes, at man i datiden som oftest talte om Sønderjylland/Slesvig som tredelt: Nord-, Mellem- og Sydslesvig. Ikke sådan, at

Adam Wagner

det administrativt var inddelt i disse områder, men både af historiske og aktuelle grunde gav det mening.

Sydslesvig, hvormed der oftest mentes den del af landet, der lå syd for Slien, Danevirke og Trene, var tidligt blevet sprogligt fortysket og havde længe ikke vist tegn på en levende danskhed.

Med Mellemslesvig mentes der området nord for Sydslesvig og op til en grænse, der omtrent svarer til den nuværende rigsgrænse; her var sproget først fra omkring 1800 og frem langsomt og som en nordgående bevægelse skiftet fra dansk til tysk (med undtagelse af vestkysten og de frisiske øer, hvor folkesproget havde været og i vid udstrækning stadig var frisisk), ligesom der længe havde været danske sympatier, endskønt der ikke længere var nogen organiseret danskhed, og flertallet syntes tysksindede; området opfattedes af mange som tabt, selvom skiftet fra dansk til tysk var sket sent. I øvrigt var sprogskiftet ikke fuldstændigt i dette »Mellemslesvig«: Endnu før 1900 gik sproggrænsen (nord for hvilken mere end halvdelen af beboerne talte dansk) i landets midte langt sydligere end 1920-grænsen. Flensborg var dog tysktalende og havde været det længe. Til gengæld havde byen også længe været dansksindet.

Endelig Nordslesvig, som var den resterende del af landet og altså omtrent det, der blev genforenet med Danmark i 1920. Her var danskheden levende, og talesproget var dansk også blandt de tysksindede – med undtagelse af byerne, hvor tysk havde slået rod blandt nogle af borgerne, ligesom der her var flere tyske indvandrere. Men selv de mest pessimistiske vidste, at her var danskheden endnu i flertal, og her var dansk stadig det almindelige talesprog.

Denne inddeling var som sagt ikke officiel på nogen måde (og afspejledes fx ikke i de præjisiske amtsgrænser), og hvad der kunne have interesse – og kunne volde bøvvl – var naturligvis en afgørelse af, hvor grænsen mellem Nord- og Mellemslesvig gik. Det afhang naturligvis

Det Radikale Venstre og Sønderjylland indtil Genforeningen i 1920

af, om man lagde vægt på en sindelagsgrænse, en geografisk eller en sproglig grænse.

H. V. CLAUSEN

Historikeren H. V. Clausen, der levende interesserede sig for Sønderjylland og dets danskhed, havde på baggrund af studier forsøgt at fastslå, hvor grænsen mellem dansk og tysk lå; der var dels en sproggrænse og dels en sindelagsgrænse, der ikke ganske fulgtes ad (og ingen af grænserne var naturligvis fuldstændige).¹³ Fx var sognene lige syd for den nuværende grænse dansktalende, men langt overvejende tysksindede, mens selv de danske indbyggere i Flensborg for størstedels vedkommende talte tysk.

Clausen havde både grundigt og objektivt beskrevet, hvor meget dansk der taltes hvor, og dertil sagligt søgt at vurdere befolkningens sindelag i de forskellige områder. Clausen havde ikke en på forhånd fastlåst mening om, hvor en sådan grænse burde gå, men tog sit standpunkt på baggrund af disse undersøgelser. Hans hele saglige indstilling gjorde også, at han foreslog en rigsgrænse syd om Tønder og Højer, selvom han sandsynligvis vidste, at der her var flere tysksindede end danske, idet han – når det drejede sig om at foreslag til en rigsgrænse – tog hensyn til praktiske forhold som fx muligheden af at afvande marsken, samt at vej- og jernbanelinier ikke skulle overskæres af grænsen flere gange.

Clausen havde allerede i slutningen af det 19. århundrede lagt sig fast på, hvad han opfattede som sydgrænsen for Nordslesvig – altså grænsen for, hvad der var dansk – nemlig på et kort i en bog om dansk landbrug. En nutidig læser, der måtte få fat i bogen, ville nok ikke studse over kortet i første omgang, da Danmarks grænse her stort set er den sydgrænse, vi nu har; men værket, der indeholdt flere bind,

Adam Wagner

er fra 1891-95.¹⁴ Denne grænsedragning fra 1890'erne går, som den endelige i 1920, nord om Flensborg; men netop på dette punkt stillede Clausen sig siden mere åben an, fx på et kort fra 1901, hvor den af Clausen angivne grænse mellem Nord- og Mellemslesvig ikke er ført forbi Flensborg, og således ikke »afgjort«. ¹⁵ I sin lille bog fra november 1918 *Før afgørelsen*, da genforeningshåbet igen var blusset op i danske kredse, fremlagde Clausen atter sine tanker om en rimelig, fremtidig dansk grænse. Dragningen var den samme som før – syd om Tønder, nord om Flensborg – men i den tilhørende tekst understregede Clausen, at det for ham at se var den absolutte nordgrænse, man fra dansk side burde godtage. Denne grænse blev i det store og hele Danmarks sydgrænse i 1920.

FØRSTE VERDENSKRIGS AFSLUTNING

Anledningen til de genopblussede genforeningshåb- og overvejelser var naturligvis Tysklands nederlag i Første Verdenskrig. USA's præsident Wilson havde i januar 1918 fremsat fjorten punkter, som skulle være fredens grundlag; en rød tråd heri var det såkaldte nationalitetsprincip – tanken om, at hvert folk skulle have sin egen stat, og at staternes og folkeslagernes grænser skulle følges. I senere taler og erklæringer uddybedes disse tanker, og princippet om folkenes selvbestemmelsesret blev introduceret – altså tanken om, at den stedlige befolkning havde ret til selv at beslutte sig for sit statslige tilhørsforhold.

Allerede ved meddelelsen om, at Tyskland i begyndelsen af oktober 1918 havde anmodet om fred på baggrund af Wilsons fjorten punkter, vidste den danske regering, at det sønderjyske spørgsmål ville blive rejst; under alle omstændigheder fordi H. P. Hanssen ville gøre det på rigsdagen i Berlin.

Det Radikale Venstre og Sønderjylland indtil Genforeningen i 1920

DE RADIKALES MÅL

Den venstreradikale regering havde da to hovedmål: For det første at sikre, at grænsen ikke ville blive draget »for langt« mod syd; for det andet at sikre, at en grænsedragning kunne finde sted i forståelse med Tyskland.

Begge dele håbede Scavenius kunne sikres ved en ensidig tysk aktion: At Tyskland selv erkendte, at det danske Sønderjylland efter en afstemning burde gå til Danmark, og derefter sikrede dette. Fordelen set fra Scavenius' synspunkt var, at man dels undgik at skabe sig en fremtidig fjende i Tyskland ved at modtage Sønderjylland af Tysklands fjender, den sejrende entente, og at man dels ved således at komme fredskonferencen i forkøbet kunne forhindre, at Danmark af ententen blev tilbudt mere, end det efter Scavenius' mening var ønskeligt; altså mere end det, der var »helt dansk«. ¹⁶ Nærmere bestemt frygtede Scavenius, at ententen kunne lade sig påvirke af den nu aktive Danevirke-bevægelse – en betegnelse for de private kredse, der begyndte at tale for et Danmark til Danevirke – og måske uden afstemning tilbyde Danmark alt nord for den såkaldte Dannevirke-linie, hvormed mentes en linie ned gennem Slien, dernæst følgende Danevirke og så Trene og gående ud i Vesterhavet syd om Husum (altså efter ovenstående definitioner indeholdende hele det såkaldte Mellemslesvig).

Scavenius havde med den tyske gesandt i København, grev Rantzau, drøftet mulighederne af en sådan ensidig tysk aktion. Scavenius var dog også klar over det farlige i, på et tidspunkt hvor Tyskland var slået, at handle på en måde, der kunne forekomme at være tyskvenlig, hvilket viste sig rigtigt; da rygter om Scavenius' samtaler med den tyske gesandt kom ententen for øre, skrev den britiske *chargé d'affaires* et skarpt advarende brev til Scavenius. Denne afviste ligeledes skarpt, at han skulle have forhandlet med tyskerne, hvad han strengt taget

Adam Wagner

heller ikke havde, men efterfølgende stod det klart, at det sønderjyske spørgsmål kun kunne løses af en kommende fredskonference.

Desuden rejste H. P. Hanssen den 23. oktober sagen om Sønderjylland i den tyske rigsdag og henviste til Wilsons fjorten punkter, som Tyskland havde godkendt som fredsgrundlag. Hanssen fik den tyske regerings forsikring om, at Sønderjylland var indbefattet heraf, hvormed der var lagt op til, at spørgsmålet skulle tages op ved fredskonferencen.

Scavenius vedblev dog at mene, at den bedste løsning havde været en dansk-tysk aftale. Fx skriver han i Det Radikale Venstres jubilæumsskrift fra 1930: »Alle Danske synes nu at indse, at det havde været mere stemmende med sund mellemfolkelig Politik og derfor mere betryggende for Fremtiden, hvis Delingen af Slesvig var sket ved direkte Opgørelse mellem de to interesserede Nationer, saafremt da en for den danske Befolkning rimelig Ordning kunde være opnaaet ad denne Vej.«¹⁷ Om alle danske i 1930 vitterlig mente det, er jo tvivlsomt, og hvordan Scavenius havde forestillet sig, at en »rimelig Ordning« skulle kunne tilvejebringes, hvis ikke Tyskland af ententen havde fået tommelskruerne på, er ikke let at se. Men sådan havde Scavenius altså helst villet det.

FOLKENES SELVBESTEMMELSESRET

I stedet ville regeringen nu sikre sig, at der i Danmark kunne opnås enighed om en grænse, der ikke lå for langt mod syd. Man vidste, at H. P. Hanssen og de ledende danske sønderjyder også arbejdede for Clausen-linien som grænse og kunne derfor trygt lægge sig efter sønderjydernes egne beslutninger. Blot ville man sikre sig ryggen fri ved at skaffe en fællesudtalelse fra den danske rigsdag. Regeringen frygtede, at Danevirke-agitationen kunne rive nogle af partierne med

Det Radikale Venstre og Sønderjylland indtil Genforeningen i 1920

sig, hvis man ikke i tide enedes om en fælles linie. Efter en række rigsdagsmøder (altså med partirepræsentanter fra alle partier både fra Landsting og Folketing) lykkedes det at skaffe enighed om en sådan udtalelse. Scavenius lagde ikke skjul på, hvad målet var: Kun en national grænse var ønskelig, altså kun danske ønskedes genforenet og det på en sådan måde, at Tyskland ikke ville blive Danmark fjendtligt.¹⁸ Regeringens forslag til en udtalelse indeholdt en henvisning til nationalitetsprincippet og i forlængelse deraf et ønske om, at de »danske dele af Slesvig efter den retfærdigst mulige sprogrænse«¹⁹ skulle føres tilbage til Danmark. Inden der kunne opnås enighed om en udtalelse, var denne formulering dog blevet ændret. Af hensyn til de sønderjyske områder, der ikke var dansktalende – som fx Flensborg – havde formanden for den konservative landstingsgruppe, Emil Piper, fået formuleringen om sprogrænsen ud. Til gengæld – og for at understrege sådanne områders ret til også at blive hørt, var nu en formulering om »folkenes selvbestemmelsesret« blevet tilføjet. Man kan sige, at der herved skete en forskydning fra nationalitetsprincippet til princippet om folkenes selvbestemmelsesret. Ændringen skete uden sværdslag, da man ellers på forhånd ville have udelukket Flensborg fra at stemme, hvad der ikke ville kunne opnås enighed om; og enighed var, hvad regeringen ønskede for ikke at have fjenderne i ryggen så at sige. Med enighed mellem partierne regnede man med at kunne løse genforeningen uden at blive skudt tyskersympatier i skoene.

Ved den sidste dag med forhandlinger partierne imellem holdt Scavenius en tale, hvori han understregede, at kun en »fuldstændig national Løsning« var ønskelig for Danmark.²⁰ Princippet om folkenes selvbestemmelsesret nævntes, men han lagde dog ikke videre vægt på det. Men det blev nævnt i rigsdagens fællesudtalelse, som også Det Radikale Venstre og den radikale regering tilsluttede sig.

Pudsigt nok skete denne indtil videre hemmeligholdte partioverens-

Adam Wagner

komst samme dag, som H. P. Hanssen på den tyske rigsdag med henvisning til folkenes selvbestemmelsesret fremlagde de danske sønderjyders krav. Denne var sammen med de danske repræsentanter i den prøjsiske landdag nået til den beslutning at stile efter en afstemning i den del af Sønderjylland, der lå nord for Clausen-linien; en afstemning *en bloc*. Dette blev senere (17. november 1918) vedtaget hjemme i Sønderjylland af Den nordslesvigske Vælgerforening, der var de danske sønderjyders »parti«. Dog tilføjedes der her en formulering om, at de til afstemningsområdet »tilstødende distrikter«, der ytrede ønske derom, også skulle have adgang til fri afstemning. Man tænkte her især på Flensborg og de dansktalende områder syd for Clausen-linien. Dette var sønderjydernes eget forslag til fredskonferencen.

MERE AFSTEMNING END ØNSKET

Da Erik Scavenius var ilde lidt hos ententemagterne, og da han jo heller ikke selv interesserede sig for – og ganske givet derfor heller ikke vidste noget videre om – de sønderjyske forhold, blev H. V. Clausen af regeringen sendt til Paris for at forhandle på Danmarks vegne. I regeringens noget upræcise instruks til Clausen fremgik det, at han skulle tage stilling på baggrund af rigsdagsudtalelsen af 23. oktober og den sønderjyske beslutning af 17. november. Alt lagde altså op til, at Danmark på forhånd havde lagt sig fast på den grænsedragning, der var foreslået af Clausen selv, derpå antaget af H. P. Hanssen, og derpå foreslået af Den nordslesvigske Vælgerforening.

Alt pegede på, at regeringen fik sin vilje med hensyn til kun at skaffe de »helt danske« dele af Sønderjylland tilbage. Imidlertid havde man måttet sluge Den nordslesvigske Vælgerforenings tilføjelse om mulighed for afstemning i de tilstødende distrikter, fx i Flensborg. Alene denne »risiko« for at få et tysktalende og i de sidste mange år

Det Radikale Venstre og Sønderjylland indtil Genforeningen i 1920

overvejende tysksindet område til Danmark var dog nok til at ophidse Scavenius. Munch beretter, hvordan Scavenius ved et møde med ham selv, Brandes, Rode og Zahle var »stærkt paavirket«, da nyheden om denne sønderjyske vedtagelse nåede ham: »han frygtede, at en Afstemning dér under de nuværende Forhold kunde give Flertal for at komme til Danmark« Ja, Scavenius talte endog om at gå pga. af dette, men blev dog beroliget af de andre.

Clausen var imidlertid selv indstillet på afstemning i flere »tilstødende distrikter«. På grund af Den nordslesvigske Vælgerforenings beslutning havde han af regeringen fået mandat til på fredskonferencen at fremsætte ønske om sådanne afstemninger; desuden var fra flere egne syd for den i første omgang foreslåede afstemningsgrænse indkommet ønsker om at få lov til at udøve den folkelige selvbestemmelsesret. Det var således klart for alle, at både Flensborg og de dansktalende sogne syd for Clausen-linien også ville få mulighed for at stemme, men Clausen gik dog langt videre, end regeringen havde forestillet sig: Han havde trods sine egne forudsigelser og grundige undersøgelser et spinkelt håb om, at der enkelte steder kunne blive flertal for Danmark; især gjorde Clausen sig forhåbninger om, at de tidligere såkaldte kongerigske enklaver på de frisiske øer ville have beholdt deres troskab mod Danmark og derfor ville stemme dansk. For at både Sild, Før og Amrum kunne blive indeholdt i en anden afstemningszone, kom denne zones sydgrænse til at gå en god del sydligere, end nogen havde troet eller håbet – alt efter sindelag. Clausen håbede på dansk flertal, der hvor regeringen frygtede det.

Resultatet var, at der ikke bare blev en Zone I nord for Clausen-linien, der skulle stemme *en bloc*, men også en Zone II, hvor der skulle stemmes sognevis; og denne zones sydgrænse gik langt sydligere, end nogen tilsyneladende havde forestillet sig. Scavenius blev vred over, at Zone II gik så langt sydpå og fandt, at Clausen var gået ud

Adam Wagner

over sine beføjelser. H. P. Hanssen har beskrevet Scavenius' reaktion: »Han talte om »dette« land med ringeagt i tonen, bandede stærkt.«²¹ Munch var også ked af denne sydlige grænse og fandt den urimelig.²² Dette var altså radikale ministres reaktion på, at folkenes selvbestemmelsesret skulle tages i anvendelse. Frygten var naturligvis, at der ville blive dansk flertal! Hvad mange håbede på, var de radikales mareridt. Det frygtedes, at mange tysksindede af konjunkturgrunde – udsigt til arbejdsløshed og generel usikkerhed i det slagne Tyskland – ville stemme dansk uden dog at være danske og derved ville udgøre en fremtidig sikkerhedsrisiko. I virkeligheden betød denne radikale stillingtagen, at de områder, der engang havde været tysksindede, aldrig kunne vælge dansk. Scavenius' tale om en »fuldstændig national Løsning« var altså ikke ensbetydende med en tilslutning til folkenes selvbestemmelsesret.

Sagen var dog den, at den radikale regering naturligvis måtte godtage, hvad dens egen udsending ved fredskonferencen havde forhandlet sig frem til, selvom den mente, han var gået udover sit mandat. I øvrigt overskyggedes dette »problem« snart af et, der var endnu større.

ENDNU MERE AFSTEMNING

Da det endelige udkast til fredstraktaten offentliggjordes 7. maj 1919 viste det sig, at ententen uden den danske regerings vidende havde oprettet en tredje afstemningszone, der gik helt ned til Danevirke. Det var danske kredse tilhørende Danevirke-bevægelsen, der på egen hånd havde deltaget i fredsforhandlingerne og øvet indflydelse på ententens repræsentanter. Egentlig ønskede ledende mænd inden for denne bevægelse at få hele Sønderjylland ned til Danevirke overdraget til Danmark uden afstemning, men dette kunne ikke opnås, først og fremmest fordi den danske regering jo arbejdede for at få en afstemning. Til

Det Radikale Venstre og Sønderjylland indtil Genforeningen i 1920

gengæld havde denne bevægelses forhandlere altså fået stormagterne til at oprette en Zone III, hvori der også skulle finde afstemning sted – og Scavenius var rasende.

Regeringen forsøgte nu at få partiernes opbakning til en protest til fredskonferencen med det mål at få afstemningszone III fjernet igen. Venstre gik med til en sådan protest, hvori der henvistes til rigsdagsudtalelsen af 23. oktober 1918; de konservative ville derimod ikke gå med til en protest og påpegede meget rigtigt, at det sådan set ikke var dem, der havde fjernet sig fra den fælles rigsdagsudtalelse, idet afstemningen i Zone III ikke kunne siges at være i strid med princippet om folkenes selvbestemmelsesret eller med nationalitetsprincippet.

Dog så regeringen anderledes på netop nationalitetsprincippet. For de radikale var indbyggerne i Sønderjyllands sydlige egne tyskere, og det ville de blive ved at være; men sagen var jo, at der i tidens løb var sket et nationalitetsskifte i disse egne fra dansk til tysk; kunne der da ikke ske et lignende skifte nu den anden vej? For de radikale var dette udelukket. Oven i købet indeholdt regeringens skarpt formulerede protest en notorisk usandhed, idet det hed: »Disse egne bebos ikke af danske slesvigere, men af en befolkning, der siden modsætningen mellem dansk og tysk blev bevidst, aldrig har vist spor af dansk nationalfølelse, men tværtimod ofte af en tyskhed, der fremtrådte udpræget danskfjendtlig.«²³ For det første var påstanden om, at der i området aldrig havde vist sig spor af danskhed, usand.²⁴ Den må være indsat for at afkræfte en lokal henvisning til nationalitetsprincippet; var der ikke tale om ægte, danske slesvigere i området, kunne folkenes selvbestemmelsesret naturligvis ikke påberåbes. For det andet kan man jo spørge, hvad man skulle med folkenes selvbestemmelsesret, hvis man som den radikale regering på forhånd kunne afgøre, hvorvidt en historisk og kulturelt set omstridt landsdels hjemmehørende befolkning tilhørte det ene eller andet folk.

Adam Wagner

Dog blev denne skarpe udtalelse ikke vedtaget, men et flertal uden om de konservative kunne alligevel samles til en protest mod en afstemning i Zone III. Den danske regering fik forpurret denne zones virkeliggørelse, hvorfor der altså ikke fandt afstemning sted i det meste af Angel, i Husum og Slesvig. Dette var, når det kom til stykket, de radikales virkelige mening om folkenes selvbestemmelsesret.

FLENSBORG

Når det gjaldt Flensborg og de andre områder i Zone II, ville regeringen derimod stå stejlt på selvbestemmelsesretten: Stemte byen eller andre områder tysk, skulle det forblive tysk. Mange var i Danmark af en anden mening, idet byen dels ansås for økonomisk vigtig og dels i lange tider havde været en dansk by – og en trofast sådan. Men at de radikale også her frygtede, at byen ville stemme dansk uden egentlig at være det, kunne Zahle dog ikke dy sig for at antyde, da han i en tale i Ringsted den 9. november 1919 udtalte, at man ikke kunne »ønske, at folk, som var tyske i går, stemmer dansk i dag for mulig øjeblikkelig pengefordels skyld, thi vi må frygte at de bliver tyske igen i morgen eller i hvert fald, så snart de har indkasseret den forventede pengefordel«. ²⁵ Dette kunne vel alle for så vidt være enige i, at man ikke kunne ønske, men at statsministeren fandt en sådan tænkt mulighed værd at nævne, viser snarest, at han også fandt den sandsynlig. Det blev af mange – ikke så underligt, men hvad de radikale vist aldrig rigtig forstod ²⁶ – opfattet som udtryk for en grov mistillid til de sønderjyske vælgere.

Alt tydede dog på en tysk sejr i Flensborg; og det blev det. 25% af stemmerne var afgivet for Danmark og 75% for Tyskland. Der var heller ikke dansk flertal i andre dele af Zone II. Dette skuffede mange. Ikke desto mindre kom der en stærk bevægelse i Danmark for alligevel

Det Radikale Venstre og Sønderjylland indtil Genforeningen i 1920

at anmode ententen om at gøre Flensborg dansk. Om dette overhovedet var realistisk på dette sene tidspunkt, er mildest talt usikkert; fra dansk side havde man anerkendt, at grænsen skulle drages på grundlag af afstemning, og de eneste ting, der derudover skulle have indflydelse på grænsens dragning, var økonomiske og geografiske faktorer. Den mest danskvenlige mand i den kommission, der skulle behandle det sønderjyske spørgsmål for fredskonferencen, var franskmanden Paul Claudel, men selv han synes på baggrund af afstemningsresultatet at have opgivet muligheden af at lade Flensborg gå til Danmark. Til gengæld havde han ikke opgivet muligheden af at lade de dansktalende sogne Aventoft, Sønder Løgum, Ladelund og Medelby blive danske, selvom der også der havde vist sig tysk flertal.

De radikale var under alle omstændigheder mod ethvert forsøg på at gøre Flensborg dansk. Der bredte sig det ønske i vide kredse at få udskrevet valg, så man kunne se folkets holdning til spørgsmålet, men den radikale regering nægtede dette. Munch mente i øvrigt, at grænsen burde drages endeligt, før man holdt valg. Således ville man også være sikker på, at Flensborg eller de dansktalende sogne ikke blev danske, idet man kunne nægte at modtage dem, hvis det alligevel skulle vise sig, at man blev dem tilbudt. Netop dette, at det kunne være, man alligevel blev tilbudt Flensborg, optog sindene, og mange fandt, at der derfor måtte en ny regering til, der for det første ikke ville være vrangvillig i en sådan situation og for det andet ville arbejde aktivt for, at de mange danske i området syd for Zone I skulle få rimelige forhold – evt. ved at det sydlige Sønderjylland gjordes til en internationalt beskyttet zone.

Disse ønsker resulterede i, at kong Christian X, som selv havde ønsket så meget af sin families gamle hertugdømme som muligt tilbage, den 29. marts 1920 spurgte, om Zahle ikke ville udskrive valg, hvilket han nægtede. Herefter afsatte kongen ham og hans regering

Adam Wagner

med henblik på at indsætte et forretningsministerium, der skulle udskrive valg for således at konstatere, om den radikale regering var i overensstemmelse med folkeviljen eller ej. Dette kongelige forsvar for folkestyret (som naturligvis ikke var i overensstemmelse med princippet om »positiv parlamentarisme«) blev af *Social-Demokraten* udlagt som et statskup, hvad det dog ikke kan siges at være hverken i retslig eller moralsk forstand, al den stund det ikke var i strid med grundloven og sigtede på at få prøvet regeringens folkelige opbakning ved almindeligt valg. Et valg hvor, da det kom, vælgerne gav Det Radikale Venstre en syngende lussing. Partiet gik fra 33 til 17 mandater.

Aktionen førte dog ingen ændringer i form af en ny sydgrænse med sig af den simple grund, at initiativet ikke lå hos den danske regering, men hos kommissionen, og her blev det end ikke drøftet, om Flensborg burde være dansk; derimod drøftedes sagen om de fire sogne, som Claudel havde arbejdet for, kunne komme til Danmark. Det nedstemtes, og den nye danske Venstre-regering blev derfor aldrig præsenteret for et tilbud om mere af Sønderjylland end den Zone I, der den 10. februar 1920 havde stemt sig hjem til Danmark.

Det, der her har interesse, er dog at konstatere, at de radikale ikke ønskede at modtage Flensborg. De radikale ledere ønskede intet udover Zone I, medmindre der var dansk flertal. Bag denne tilsyneladende meget afgjorte fastholden ved, hvad man kunne kalde et demokratisk princip, lå dog ønsket om først og fremmest ikke at skade forholdet til Tyskland ved at tage imod mere af Sønderjylland, end man mente, det kunne forsvares ud fra et »nationalt« synspunkt. Derfor ønskede man ikke at give områder, der i forvejen opfattedes som tyske, lejlighed til at stemme dansk. Det var altså ikke ønsket om at lade sønderjyderne afgøre deres egen skæbne – efter princippet om folkernes selvbestemmelsesret – der lå de radikale på sinde. Herom vidner uviljen mod i

Det Radikale Venstre og Sønderjylland indtil Genforeningen i 1920

første omgang overhovedet at lade områder syd for Clausen-linien stemme, i anden omgang uviljen mod Zone II's sydgrænse, der lå meget sydligere, end man havde forestillet sig, og i tredje omgang den stærke uvilje mod overhovedet at lade folk i de endnu sydligere egne stemme.

Man kan naturligvis sige, at denne radikale holdning ikke fik den store betydning, al den stund Clausen-linien i 1920 jo faktisk viste sig at være en linie, der i meget høj grad fulgte sindelagsgrænsen, men man kunne også anføre, at selve det, at sønderjyderne i de egne, der fik lov at stemme, i en grad, der ikke tidligere var set i landsdelen, aktivt tog stilling til det nationale spørgsmål, fremprovokerede en aktiv danskhed, der ikke havde været til stede før. Afstemningsrøret i 1920 viste således, at der mange steder i Zone II var flere danske, end man havde regnet med, simpelthen fordi flere tog aktivt stilling. At der ikke bare var tale om »konjunktur-danskere« viste sig ved, at den danskhed, der med afstemningen lokkedes frem, holdt sig. Efter 1920 var der således et aktivt dansk mindretal syd for den nye rigsgrænse, hvor der før havde været dvale. Den fremprovokering af danske sympatier afskar den danske regering resten af Sønderjylland for. En sådan indvending vil naturligvis prelle af på personer, der mener, at det én gang tabte for altid bør forblive tabt. De radikale så passivt på danskheden i Sønderjylland i den forstand, at de nok kunne godtage de danske, der endnu opfattede sig som sådan, mens familier og områder, der én gang var blevet tysksindede, ikke kunne godtages at vende tilbage til danskheden.

Målet for de radikale var givet på forhånd, nemlig at få den del af Sønderjylland hjem, som også fra tysk side kunne godtages som værende dansk, thi målet var ikke at råde bod på den uret, der var overgået Danmark ved Sønderjyllands erobring og fortyskning, men derimod at sikre, at Danmark ikke skabte sig en fjende i Tyskland,

Adam Wagner

samtidig med at man kunne borthøvele den knast, som Sønderjylland havde været i det dansk-tyske forhold i og med, at den danske offentlige mening ville være antitysk, så længe danske undertryktes af Tyskland.

Det Radikale Venstres syn afslørede atter og i endnu stærkere grad efter Anden Verdenskrig, hvor der netop i det endnu tyske Sønderjylland skete et sindelagsskifte af historisk enestående karakter, idet et flertal af den hjemmehørende befolkning stemte dansk; vel at mærke på et tidspunkt hvor den danske bevægelse ønskede en genforening med Danmark. Det Radikale Venstre reagerede stærkt afvisende. Atter engang afvistes princippet om folkenes selvbestemmelsesret – nu med virkeligt store konsekvenser, idet grænsen forblev, hvor den var, på trods af det danske flertal. Og linien var allerede lagt før Første Verdenskrig.

FODNOTER

¹ <http://www.folketinget.dk/?/samling/20051/MENU/00000002.htm>

² Artiklens form skyldes til dels, at den er en opfølgning af mit foredrag om »Det Radikale Venstre og Sønderjylland« ved Nomos' høstmøde i Nyborg 2005.

³ For en god og fyldig oversigt over tidens ministerier se: Svend Thorsen: *De danske ministerier 1901-1929. Et hundrede politisk-historiske biografier*. København 1972.

⁴ Efter Bjørn Svensson: *Tyskerkursen*. Viborg 1983. S. 54.

⁵ *Konseilspræsident C. Th. Zahles dagbøger 1914-1917*. Ved Tage Kaarsted. Århus 1974. S. 91.

⁶ Viggo Sjøqvist,.: *Erik Scavenius. Danmarks udenrigsminister under to verdenskrige. Statsminister 1942-1945*. Bind 1. Danmark 1973. S. 169.

⁷ Hvilket resulterede i denne formulering i stk. I i Det Radikale Venstres første program: »Danmark erklærer sig vedvarende neutralt. – Danmark støtter og fremmer de hjemlige og internationale Bestræbelser for Fred og Ret, særlig ved Indgaaelse af Voldgiftstraktater. – Hærens og Flaadens Hovedopgave er som Grænse- og Søpolitivagt at varetage Landets Neutralitetspligter. Militærudgifterne nedbringes til, hvad dette

Det Radikale Venstre og Sønderjylland indtil Genforeningen i 1920

Formaal nødvendigt kræver. – København erklæres for en aaben By. Den bestaaende Fæstning nedlægges.« Citeret efter: 'Program for Det radikale Venstre. Vedtaget paa Landsmødet i Odense den 20. og 21. maj 1905' i: *Det radikale Venstre 1905-1930*. [Uden trykkested- og år]. S. 212-218.

- ⁸ P. Munch: 'Danmarks Selvstændighed'. *Det ny Aarhundrede* 2. årgang 2. bind. København og Christiania 1905. S. 47-55.
- ⁹ Indenrigsminister i Zahles andet ministerium.
- ¹⁰ 'Program for Det radikale Venstre...' s. 215; samt: Erik Rasmussen og Roar Skovmand: *Det radikale Venstre 1905-1955. 50 års folkeligt og politisk virke*. København 1955. S. 48.
- ¹¹ *Konseilspræsident C. Th. Zahles dagbøger 1914-1917*. Ved Tage Kaarsted. Århus 1974. S. 51.
- ¹² P. Munch: *Erindringer. 1914-1918. Under den første Verdenskrig*. København 1961. S. 176.
- ¹³ Om hele forløbet fra den tyske fredssøgning i 1918 til Genforeningen i 1920 indeholdende en fremstilling af H. V. Clausens arbejde henvises til: Troels Fink: *Da Sønderjylland blev delt 1918-1920*. Bind 1-3. Tønder 1978-79.
- ¹⁴ Se: Troels Fink: 'Den første streg på kortet – Clausen-linjen' i: Henrik Becker-Christensen (red.): *Grænsen i 75 år*. Vojens 1995. S. 11-23.
- ¹⁵ I Franz von Jessens stort anlagte værk *Håndbog i det nordslesvigske Spørgsmåls Historie*.
- ¹⁶ Viggo Sjøqvist,; Erik Scavenius. *Danmarks udenrigsminister under to verdenskrige. Statsminister 1942-1945*. Bind 1. Danmark 1973. S. 275ff.
- ¹⁷ Erik Scavenius: 'Dansk Neutralitetspolitik i Virksomhed. Nogle Synspunkter' i: *Det radikale Venstre 1905-1930*. S. 174.
- ¹⁸ *Ove Rodes dagbøger*. Ved Tage Kaarsted. Århus 1972. S. 192.
- ¹⁹ Citeret efter: *Da Sønderjylland blev delt...* bind 1, s. 46.
- ²⁰ Talen er i sin helhed medtaget i: Erik Scavenius: *Dansk Udenrigspolitik under den første Verdenskrig*. Gentofte 1959. S. 104-113.
- ²¹ Citeret efter: *Da Sønderjylland blev delt...* bind 1, s. 273.
- ²² P. Munch: *Erindringer 1918-1924. Freden, Genforeningen og de første Efterkrigsaar*. København 1963. S. 61.
- ²³ Citeret efter: *Da Sønderjylland blev delt...* bind 2, s. 17.

Adam Wagner

²⁴ For en fremstilling af områdets danske bevægelse se: Hans Schultz Hansen: *Danskheden i Sydslesvig 1840-1918 – som folkelig og national bevægelse*. Haderslev 1990. Dette værk havde regeringen af gode grunde ikke kendskab til, men flere af oplysningerne heri var kendte.

²⁵ Citeret efter: *Da Sønderjylland blev delt...* bind 2, s. 129.

²⁶ Se fx denne radikale fremstilling: »Denne ærlige og redelige nationale Tale kritiseredes af Oppositionen som værende udtryk for Kulde og manglende Forstaaelse af Danskhedens Kamp i Mellemslesvig«. Gunnar Fog-Petersen og Magne Nøhr: *Det Radikale Venstres Historie*. Bind 2. København 1939. S. 250.